

Recenzió

Egy csepp osztálytársadalom

Piramis, „terhes babapiskóta”, körte, majd vízcsepp. A felsorolt alakzatok közül Kolosi Tamásnak „A terhes babapiskóta” című könyvében (Osiris Kiadó, Budapest, 2000) bemutatott, csekély elitet és underclass-t illusztráló társadalomképe fontos kritikai görcső alá vett alapként szolgál, ám a rendszerváltás utáni Magyarország egyértelműen nem ilyen Éber Márk Áron szerint. A GfK Piackutató Intézet és a Magyar Tudományos Akadémia Társadalomtudományi Kutatóközpont (MTA TTK) szakmai együttműködéséből születő Osztálylétszám 2014 című kutatás többdimenziós módszertanon alapuló vékony nyakú, lefelé szélesedő „társadalmi körtéje” a területi egyenlőtlenségekkel jellemezhető Magyarország egy másik, sajátos – nyolc csoportot szemléltető - társadalomrajzát („osztálytérképét”) adta, utalva a felfelé történő mobilitás nehézségeire, vagyis hogy lehetetlen az alulról felfelé kerülés. A 23%-os „leszakadók”, a 18%-on álló „sodródók” és a 16,5%-ot képviselő munkások összlétszáma bőven 5 millió fölött meghaladta a hazai lakosság felét. Hozzájuk „társítható” a napi szinten meg-megélő, jövedelméből épphogy kijövő, inkább vidéken élő „kádári kisember” további 1,5 milliós (17%-os) rétege, amely összességében egy gyenge – mibenlétére nézve amúgy is számos szakmai vitával övezett - középosztállyal és a leszakadók bővülő

tömegével számoló magyar társadalom képét vetítette elénk. Ez, a BBC sémáján alapuló kutatás a pozíciókat nagyban meghatározó, a résztvevőkre jellemző gazdasági, kulturális és kapcsolati tőkét is igyekezett felmérni.¹

A körte azonban „elvézett”- fogalmazott Éber Márk Áron, amikor - a 2020-ban megjelent könyvével kapcsolatos - egyik vele készült interjúban rávilágított: „ (...) a társadalom tetejét nem mutatják meg jól. Hosszabb tendencia – ha úgy vesszük, 40 éve, ha szűken, 10 éve tart –, hogy a társadalom teteje elszáll.”² Az ELTE Társadalomtudományi Kar Szociológia Tanszékének oktatója, a Helyzet Műhely kutatócsoport, valamint a Politikatörténeti Intézet és Alapítvány Társadalomelméleti Műhelyének tagja alapvetően két kérdésre kereste a választ: Milyen a magyar társadalom globális viszonyok keretében ágyazott struktúrája és „osztályszerkezete”, illetve világviszonylatban mivel jellemezhető ez a kelet-közép-európai, félperifériás, immár a tőkés világrendszerbe tagozódó társadalom? További dilemmája, hogy van-e középosztálya egyáltalán, s ha igen, hogyan definiálható, valamint mekkora ennek a kategóriának a valódi nagysága? Történeti áttekintését (61-107.) követően - főként e kérdések köré ágyazottan - a szerző igyekezett meghatározni tanulmánya tárgyát (magyar társadalom), módszerét (az empirikus

rétegződéskutatásokról elkülönített osztályszerkezet elemzés), valamint perspektíváját (a globális, történeti, kritikai politikai gazdaságtan körébe tartozó világrendszer-elemzés), amelyek a történetileg változó viszonyok és dinamikus relációk hozadékai (231-232). Szóhasználata, az osztályelmélet vállalása miatt a művet a baloldali szakirodalom magáénak vallja: „Minden más elterjedt fogalom (réteg, csoport, stb.) ugyanis elrejt a társadalom folyamatok viszony jellegét.”³

„Ami kinn, az van benn”: a felfelé és lefelé egyaránt széthúzó, erősen polarizált szerkezetű magyar társadalom mindenekelőtt a tőke-munkaviszony, illetve a centrum-periféria viszonylatában kerül értelmezésre; mondhatni „makroperspektivikus” módon. Ahogy Éber fogalmaz: „a társadalom 90 százaléka sokkal „összenyomottabb”, mint a felső tíz százalék. Ha ezt ábrázolnánk, akkor leginkább egy csepp képét kapnánk, aminek a teteje szinte túszerűen hosszabbodik meg.”⁴ A folyamat kezdete a rendszerváltásra, sőt az azt közvetlenül megelőző periódusra – sajátosan kifejezve – „nyúlik vissza”, amikor az 1980-as évek elején már érezhető bizonytalan munkaviszonyok fokozatosan kialakították a tagolt szerkezetű prekariátust, mindeközben az állam és a tőke „osztályszövetsége” (félperifériás) hegemoniává formálódott. Ennek tükrében a felfelé és lefelé irányuló széthúzó az alsó-alávetett (munkás)rétegek („létbizonytalanok”) számbeli gyarapodásával, az említett prekarizálódással, egyes köztes csoportok eltűnésével, az

osztályok polarizációjával és az egyenlőtlenségek növekedésével vált szemmel láthatóvá, különösen a rendszerváltást követően. A „tőke – munka – viszony” rendszerével összefonódó „uralkodó – alávetett – viszony” leképezi helyben a „fent – lent – viszony” tendenciáját is (157-158.).

Az egymással szorosan összefüggő gazdasági-társadalmi jelenségek példája sokrétű a „nyertesek” és „vesztesek” szintjén: a magántulajdon arányának növekedése, a privatizáció, a külföldi működő tőke megjelenése az egyik oldalon, a munkanélküliség tömegessé és a lakhatás bizonytalaná válása, illetve az eladósodás a másik oldalon. Ez utóbbi oldal helyzete pedig különösen súlyos. Miközben az erősen differenciált, egymástól vagyoniilag távol állnak egymástól „felső osztályok uralkodó osztályok is”, s bár a magyar társadalom alsóbb osztályai arányait tekintve szűkebbek a „perifériás társadalmak” többségénél, ugyanakkor szélesebb réteget képeznek, mint a „centrumtársadalmak” többségének alsó osztályai. E csoportok egyben a legsérülékenyebbek is: a tagolásban is alul lévő tagjainak életésélyei a legrosszabbak és a „perifériás társadalmak alsó-alávetett munkásosztályaihoz” állnak közelebb. Ráadásul ez egy kifejezetten zárt társadalom, amelyben a társadalmi, vagy az iskolai mobilitás – nemzetközi összehasonlításban – kifejezetten alacsony, vagyis az egyéni és kollektív életpályákból osztályszerkezet általi determináltságát utóbbiak nem képesek ellensúlyozni (184). Az egyéni hozzáállás, tehetség, teljesítmény és szorgalom

itt már nem elegendő ahhoz, hogy mindenki képes legyen javítani a helyzetén, annál inkább a megfelelő helyezkedés és a kiépült családi/rokoni/baráti kapcsolati háló.

Az alávetettséggel létbizonytalanság, kiszolgáltatottság is párosul, az osztálykülönbségek egyes esetekben (pl. romakérdés) pedig etnicizált formában jelennek meg. Az már csak sajátos paradoxon, hogy a felső csoportok érdekeltté tételével azokat „magához láncoló” hatalom próbál támaszkodni az alsó társadalmi rétegekre a meggyőzés egyedi módon történő kommunikációjával, a médiát felhasználó megannyi csatornán keresztül. Kérdés, hogy a többszörösen állás nélkül maradtak képzetlen tömegeit valóban nehéz-e meggyőzni valami ellenkezőjéről, vagy ez már rutinszerűen működik. Az észak-borsodi volt nehézipari fellegvárnak számító Ózdon például 2021 folyamán mindkét eddigi nagyfoglalkoztató összeszerelő üzem kivonul, így a 30 ezer főre csökkent településen ismétlődni látszik a rendszerváltást követő válsághelyzet. A szakmai végzettséget sem igénylő operátorok tömegeinek egykori munkahelye, bár kormányzati stratégiai partnernek lett kikiáltva (jelentős állami támogatást kapva), ez nem segített. Szinte azonnal láthatóvá vált a munkaerő értékét lekicsinyítően kifejező alacsony hozzáadott érték, a „rugalmasság” melletti munkavállalói kiszolgáltatottság. A más, fejlettebb országokban már elavult, idővel nyereségesen már nem bevethető, vagyis „kifutó életciklusú technológiák” időszakossága és átmenetisége, majd a

robotizáció és automatizálás térhódításával, továbbá a kereslet apadásával ezek termelőtevékenységének néhány éven belülre volt prognosztizálható a megszűnése. A háttérben megbújó lavírozás a tőkés érdekcsoportok mögött, ennek keretében pedig az olcsó munkaerő eladásával a versenyképesség fenntartása csupán a létfenntartás átmenetiségének biztosításához volt elég, utóbbi azonban korántsem mutat nyugati színvonalat, sőt az egzisztenciát veszélyeztető létbizonytalanság sem szűnt meg.

A különböző formákat öltő társadalomábrázolások eltérő megközelítésmódjai, fogalomhasználatai és módszertana ellenére közös álláspont, hogy a rendszerváltás és a tőkés piacgazdaság létrejötte mélyreható változásokat eredményezett a magyar társadalmi rétegződésben, a mindennapok világában, a társadalom szerkezetében/struktúrájában is. Segítségükkel az empirikusan megragadható egyenlőtlenségek rendszere és a népesség csoport- vagy osztályszerkezete is bemutatható, egyben felismerhető többek között az alsóbb társadalmi rétegek számbeli gyarapodása, a felső elithez folyamatosan távoluló szakadékként érzékeltethető lemaradása, a jövedelmi változások, a foglalkoztatási csoportok, a munkajelleg (pl.: munkanélküliség, kordedvezményes nyugdíj, nagyfokú vállalkozói létszám), valamint a foglalkozás alapú rétegződési elemzéseknél (Ferge Zsuzsa kutatásainál) használatos munkajelleg-csoportok változásai.

(Éber Márk Áron: A csepp. A félperifériás magyar társadalom osztályszerkezete, Napvilág Kiadó, Budapest, 2020. 284 oldal)

ALABÁN PÉTER

A szerző történész (PhD), kutatótanár, az Ózdi Szakképzési Centrum Gábor Áron Technikum és Szakképző Iskola igazgatója. Elérhetősége: alaban.peter@gmail.com

Jegyzetek

1. Bánóczy Eszter - Kabai Imre - Kovássy Katalin (2015): A „körte”. Új Jel-Kép - Kommunikáció, Közvélemény, Média (4.) 3. 121-144.

http://communicatio.hu/jelkep/2015/3/JelKep_2015_3_Banoczy_Eszter_Kabai_Imre_Kovassy_Katalin.pdf (Utolsó letöltés: 2021. április 6.)

2. Kránicz Bence (2020): „A körte elvérzik”. Éber Márk Áron szociológus. Magyar Narancs Online. 2020. szeptember 3. <https://magyarnarancs.hu/tudomany/a-korte-elverzik-132086> (Utolsó letöltés: 2021. április 6.)

3. Vö. Pogátsa Zoltán (2020): Csepp alakú a magyar társadalom, nem babapiskóta! Mércé 2020. július 7. <https://merce.hu/2020/07/07/csepp-alaku-a-magyar-tarsadalom-nem-babapiskota/> (Utolsó letöltés: 2021. április 6.)

4. Kálmán Attila (2020): „Orbán politikája nem nemzeti szabadságharc, hanem osztályharc”. 24.hu 2020. augusztus 24. <https://24.hu/belfold/2020/08/24/magyar-tarsadalom-egyenlotlenseg-eber-mark-a-csepp-interju/> (Utolsó letöltés: 2021. április 6.)